ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 2,1

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 15.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz
Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 15.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать. Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail: philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт: https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 15.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43, Termez city.
Phone: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ULUQOV NOSIRJON MUHAMMADALIYEVICH,
SOLIXO'JAYEVA HAVASXON ZOKIRJANOVNA
O'zbek va turk bayramlarining leksik-semantik tasnifi hamda etnolingvistik, lingvokulturologik tahlili 7

МАХМАРАИМОВА ШОХИСТА ТУХТАШЕВНА
Биз нега сўкинамиз? (ёки ҳақоратнинг нейролингвистик табиати) 10

ALIMOVA ZARIFAXON VAXOBOVNA
Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi fors-tojikcha gidronimlarning
semantik va funksional xususiyatlari 16

ASADOV TO'LQIN HAMROYEVICH,
MARDONOVA SARVINOZ ORIPOVNA
O'zbek tilshunosligida ravishga nisbat beriluvchi oraliq ma'no ifodali affikslar tadqiqi xususida 20

FAYZIYEVA XADICHA CHORIYEVNA
Surxondaryo o'zbek shevalarida bolalar o'yinlarining nomlari 24

BOTIROVA MAXLIYO
O'zbek tilida reklama matnlarining morfologik xususiyati 28

VAFOYEVA MUXAYYO YULDOSHEVNA
O'zbek lingvomadaniyatida «Intizorlik» frazeosemantik guruhi 33

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Kasb ohangi nutqda qanday jaranglaydi? 37

SARBAROVA DILNOZA NOSIRJON QIZI,
BABAYEVA SURAYYO ERGASHOVNA,
JUMAYEVA ANORXOL CHAMAN QIZI
O'zbek tilshunosligida zamon kategoriyasining nazariy asoslari 39

TESHABOYEVA GULNOZA
O'zbek tilida "Qora" rangini ifodalovchi sifatlarda mazmuniy sinkretizm 42

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
Evfememik vositalarning funksional uslubiy xususiyatlari 47

PO'LATXONOVA HILOLAXON SHUHRATXON QIZI
Neurolinguistic and linguocognitive features of speech manipulation in cyberspace 50

SOBIROVA FERUZA
Saylov targ'ibot diskursida pragmatik belgilar 54

QURBONOVA MUHARRAM JURABEKOVNA
Xurshid Davron she'riyatida murojaat gaplarning qo'llanilishi 58

ABDUG'ANIYEVA ZEBUNISO
Ilmiy diskursning institutsional-kommunikativ tabiati 61

BADALOVA MUAZZAM
Kibermuloqotda nutq aktlari va etik me'yorlar: ingliz va o'zbek tillari qiyosiy tahlili 65

ERGASHOVA YASMINA,
XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Neologizmlar klassifikatsiyasi 67

МУНДАРИЖА

O‘ROZBOQOVA MAHLIYO IMOMNAZAR QIZI
Xalq og‘zaki ijodi namunalarida takrorlarning qo‘llanilishi 71

MURODQULOVA IRODA SHAROFIDDINOVNA
Dostonlarda ornitonimlarning majoziy ma’no ifodasi 74

NURMATOVA SABRINA JAXONGIR QIZI
«Devonu lug‘otit turk» va «Qutadg‘u bilig» asarlarida qora rangning qo‘llanilishi 78

OCHILOVA MUXLISA ABDURAXMON QIZI
Badiiy diskursda kinoya nutqiy aktining pragmatik xususiyatlari 81

РАХМАТУЛЛАЕВА БАРНО ЗАФАР КИЗИ
Экзотическая лексика как маркер культурной идентичности персонажей
(на материале романа Г. Яхиной «Зулейха открывает глаза») 85

RUSTAMOVA NIGORA RUSTAM QIZI
O‘zbek tilida duolar va olqishlarning lingvomadaniy talqini 89

ABDINAZAROVA GULISTON MUZAFFAR QIZI,
KHUJANOVA OZODA TOJIYEVNA
Conceptualization of love in uzbek and russian literary discourse:
a comparative cognitive-semantic and axiological analysis 93

O‘RMONOVA DURDONAXON TAVAKKALJON QIZI
Ingliz va o‘zbek tillarida “Tinchlik” konseptining o‘xshash va farqli jihatlari 97

ADABIYOTSHUNOSLIK

MUHIDDINOVA BADIA MUSLIHIDDINOVNA,
AXMEDOVA BAXTIGUL XAITMUROT QIZI
Qardosh xalqlar dostonlarida farzandsizlik motivi 101

RAXIMOVA NODIRA
Pastish, parodiya, travestiya, nazira va tatabbu’da intertekstual birliklarning
ifodalanish mexanizmlari va tipologik farqlari 104

MAMIROVA MAMLAKATXON ILHOMJON QIZI
Nasriy asarda ramziylik 111

КУЗИМУРОДОВА ЛОБАР МУРОТОВНА
Образ маленького человека в повести л.улицкой «Сонечка» 115

XOTIRA

Yuraklarda yashayotgan inson
Marhum tilshunos olim Ro‘ziqul Normurodovning
65-yillik porloq xotirasiga bag‘ishlanadi 119

guruhlarga bo'linib tasnif etilgan. Rang va u bilan bog'liq atamalar qadimgi turkiy tilda qay tarzda qo'llanilgani bayon etilgan. «Qutadg'u bilig» badiiy asar bo'lgani sababli unda ranglar, asosan, sifatlash yoki metafora hosil qilish uchun qo'llanganligi misollar orqali asoslab berilgan.

Resume. The article thoroughly examines the names presented in the works «Devonu lug'otit turk» and «Qutadg'u bilig». In «Devonu lug'otit turk», which is regarded as the earliest Turkic scientific work, the colors mentioned are classified into groups. The study explains how colors and related terms were used in the ancient Turkic language. Since «Qutadg'u bilig» is a literary work, it is demonstrated through examples that colors are mainly used for description or to create metaphors.

Резюме. В статье подробно исследованы названия, приведённые в произведениях «Девону луготит турк» и «Кутадгу билиг». В произведении «Девону луготит турк», которое считается первым тюркским научным трудом, цвета классифицированы по группам. Объясняется, каким образом цвета и связанные с ними термины использовались в древнетюркском языке. Поскольку «Кутадгу билиг» является художественным произведением, на примерах показано, что цвета в нём в основном используются для характеристики или создания метафор.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 4
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

BADIIY DISKURSDA KINOYA NUTQIY AKTINING PRAGMATIK XUSUIYATLARI

Ochilova Muxlisa Abduraxmon qizi,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universitet
Lingvistika yo'nalishi magistranti

Tilga semiotik yondashuvning shakllanishi natijasida tilshunoslikda yangi bir soha pragmalingvistika fani paydo bo'ldi. «Pragmatika» termini yunoncha so'z bo'lib «amaliy ish», «faoliyat» ma'nolarini bildiradi, bu termin fanga semiotika sohasi asoschilari Ch.Morris va S.Pirs tomonidan kiritilgan. Ular lingvosemiotikani 3 ga bo'lishadi: semantika, sintaktika va pragmatika. Pragmatika – bu lisoniy belgilarning so'zlovchi tomonidan nutqqa olib kirilishi va undan foydalanish mahoratidir. Pragmalingvistika fani til birliklarining nutq jarayonida qo'llanishi, real muloqot vaziyatida ularga yuklanuvchi turli xil ma'nolar, umuman olganda, verbal va noverbal vositalar orqali ifodalangan ma'no va mazmunni tadqiq qiladi.[1]

Pragmalingvistika fanining asosiy o'rganish obyektlaridan biri nutq aktlari muammolaridir. «Pragmalingvistik terminlarning izohli lug'ati»da nutqiy aktga quyidagicha ta'rif beriladi:

«Nutq akti – muloqot jarayonida bajariladigan ijtimoiy funksiyalarga ega bo'lgan nutq birliklaridir. Ya'ni odamlar so'zlash orqali nafaqat ma'lumot yetkazadi, balki iltimos qiladi, salom beradi, ogohlantiradi, maslahat beradi, shikoyat qiladi yoki biror narsaga majbur qiladi.»[2]

O'zbek tilshunos olimi M.Hakimov esa nutqiy aktga: «So'zlashuvchilarning nutq vaziyati bilan bog'liq o'zaro aloqa-aralashuv jarayonidagi verbal muloqoti»[3], – deya ta'rif beradi.

Demak, nutqiy akt nutq hodisasi bo'lib, u muloqot jarayonida so'zlovchi, tinglovchi va nutq vaziyati orqali hosil bo'ladi. Nutqiy aktlar gap va undan katta birliklar orqali ifodalanadi, uning shakllanishida ver-

[1] Hakimov M. Nutqiy aktlar nazariyasi. – Farg'ona: Farg'ona nashriyoti, 2020. – B. 6.
[2] Yuldosheva M. Pragmalingvistik terminlarning izohli lug'ati. – N.: 2025. – B. 64.
[3] Hakimov M. Nutqiy aktlar nazariyasi. – Farg'ona: Farg'ona nashriyoti, 2020. – B. 20.

bal va noverbal vositalar muhim o'rin tutadi.

Nutqiy aktlar turli xil – tahdid, xabar, buyruq, tabrik, kinoya, maqtov, duo, tilak, qarg'ish, iltimos, va'da, minnatdorlik, erkalash kabi mazmunlarni ifodalaydi va nutqiy aktga xos eng muhim xususiyatlardan biri – unda mazmunning implitsit shaklda ifodalanishidir. Nutq vaziyati va intonatsiyaga ko'ra mazmun o'zgarishi mumkin. Umuman olganda, nutqiy aktlar ifodasi bir tomondan kontekstga, ikkinchi tomondan muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi aloqaga, ularning sotsial maqomiga bog'liq. Nutqiy aktlarning yuzaga chiqishi uchun muloqotning dialogik va polilogik turlari muhim sanaladi.[1]

Nutqiy akt muammolariga oid dastlabki nazariyalar tilshunos olimlar – V.Gumboldt, Sh.Balli, L.Yakubinskiy, M.Baxtin, E.Benvenist tomonidan ilgari surilgan. J.Ostin va J.Syorl nutqiy akt muammolari bilan alohida shug'ullanib, nutqiy aktlar nazariyasining asosini yaratdi, nutqiy aktlarni turlarga bo'ldi.

O'zbek tilshunosligida nutqiy akt muammolari bilan shug'ullanish, asosan, Yevropa olimlari ta'sirida XX asrning 90-yillaridan boshlandi. Bu sohada M.Hakimovning «O'zbek tilida matnning pragmatik talqini» dissertatsiyasi va «Nutqiy aktlar nazariyasi» o'quv-uslubiy qo'llanmasi, M.Qurbonovaning «O'zbek bolalari nutqining pragmatik xususiyatlari» dissertatsiyasi, M.Nasriddinovning «Buyruq aktining lingvopragmatik xususiyatlari», S.Mo'minovning «O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari», N.Mahmudovning «Nutqiy aktlar va tilshunoslik: ijtimoiy va madaniy kontekst», N.Qazaqovaning «G'afur G'ulom asarlarining pragmalingvistik tadqiqi» kabi ilmiy ishlarini namuna qilib keltirish mumkin.

Nutqiy aktlar so'zlovchining kommunikativ maqsad yoki niyatini nutqda to'la aks ettiruvchi hodisadir. Shunday nutqiy aktlardan biri – kinoya. O'zbek tilida kinoya termini jahon va rus tilidagi ironiya terminiga sinonim tarzda qo'llaniladi. Avvalo, kinoyaga manbalarda berilgan ta'riflar bilan tanishib chiqamiz. To'xta Boboyev «Adabiyotshunoslik asoslari» darsligida kinoyaga shunday ta'rif beradi:

«Kinoya (yunon. eironeia – bilib bilmaslikka olish) – inkorning bir ko'rinishi bo'lib, tasvir obyekti ustidan kesatish, qochiriq yo'li bilan yashirin kulish, piching»[2].

Professor B.Sarimsoqov va N.Hotamovlarning «Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati»da ironiyaga quyidagicha ta'rif beriladi:

«Ironiya (gr. eironeia – bilib bilmaganga olish so'zidan) – kinoya, qochirim, kesatish, piching. Badiiy asardagi inkor etish usullaridan biri bo'lib, biror shaxs yoki narsa ustidan kesatish, qochiriq vositasida yashirin kulinadi. Shuning uchun ham kinoyaning muhim belgisi so'z yoki gapning hamma vaqt ikki ma'nosi bo'lishida, haqiqiy ma'no aytilgan so'z yoki gapning teskari ma'nosi orqali anglashilishida namoyon bo'ladi»[3].

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, ironiya termini bevosita kinoya terminiga sinonim tarzda qo'llanilgan. Demak, kinoyada ma'no implitsit – yashirin tarzda, nutqda so'zlarni yoki gaplarni teskari ma'noda qo'llash orqali ifodalanadi. Kinoyadan asosiy maqsad biror shaxs yoki voqea-hodisa ustidan kulish, tanqid qilish, kesatiq va zaharxanda qilishdir. Kinoya so'zlashuv va badiiy uslubda keng, publitsistik uslubda nisbatan kamroq qo'llanadi. Kinoya adresantning dunyoqarashi, bilim darajasi va saviyasini ko'rsatishda muhim hisoblanadi. Cho'lponning «Kecha va kunduz» asarida keltirilgan ushbu jumlalarga diqqat qaratamiz:

«Kundoshlik orqasida yuz bergan bu jinoyat zamonning nozikligi orqasida olovga tashlangan jizzadek bo'ldi. Kichkinagina uyezd shahrining kichkina va tor miyali amaldorlari – hammasi askardan yetishgan «azamatlar» – kelishmagan bir tasodifning to'rt chaqaga arzimagan bu qurbonini zamonning zo'r qahramoni darajasiga ko'tarib yubordilar»[4]. Ushbu nutqiy akt kinoyaviy xarakterda bo'lib, parchada qo'llanilgan «azamatlar» so'zi orqali kinoya mazmuni ifodalanmoqda. «Azamat» so'ziga «O'zbek tilining izohli lug'ati»da quyidagicha ta'rif beriladi:

«Katta *kuch-quvvatga ega; qudratli; Jismonan yetuk; zabardast; G'ayrat-shijoatli; bahodir, botir»*[5]

Lekin asardan olingan nutqiy parchada bu so'z butunlay teskari ma'noda qo'llanmoqda. Buni kontekstdan anglash mumkin, ya'ni so'zlovchi dastlab amaldorlarni «kichkina va tor miyali» deb ataydi va bunga qo'shimcha ravishda «hammasi askardan yetishgan «azamatlar» tarzida izoh beradi. Ma'lumki, amaldor inson o'qimishli, ma'lumotli va aql-farosatli bo'lishi kerak, chunki u jamiyat hayotida muhim bo'lgan vazifalarni bajaradi. Lekin bu kichkina uyezd shahrining amaldorlari buning mutlaqo teskarisi – hammasi askarlikdan amaldorlikka o'tgan, o'qimagan, tor miyali shaxslar bo'lib, tasodif tufayli vafot etgan Akbarali voqeasiga siyosiy tus berib, uni zamon qahramoni darajasiga ko'tarib yuborishadi, vaholanki, o'limidan bir kun oldin Akbaralining ustidan shikoyat tushib, uni ishdan bo'shatish masalasi

[1] Hakimov M. Nutqiy aktlar nazariyasi. – Farg'ona: Farg'ona nashriyoti, 2020. – B. 11.
[2] Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B. 350.
[3] Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1979. – B. 128.
[4] Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. – B. 288.
[5] O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 1-jild. –B. 208.

ko‘rilayotgan edi. Yozuvchi esa mana shu vaziyatni kinoya orqali ifodalab, ularni «azamatlar» deb kesatadi. Kinoya nutqning ta’sirchanligini, emotsional-ekspressivligini ham ta’minlamoqda.

Kinoya masalalari G‘arb ilm-fanida nisbatan keng o‘rganilgan bo‘lib, unga antik davrlardan qiziqish boshlangan. Jumladan, kinoya ilk bor Platon asarlarida qo‘llangan.

Kinoya diskursni shakllantirishda faol qatnashib, subyektning shaxsiy munosabatini ifodalagani tufayli pragmatik yuk hamda stilistik ma’no tashiydi. U diskursda ifoda shakli va ifoda qilinayotgan ma’no o‘rtasidagi qarama-qarshilikni ifodalash maqsadida ma’noni ko‘chirish yoki so‘zlarni o‘z lug‘aviy ma’nosiga teskari mazmunda qo‘llash orqali yaratiladi.

«Shunqor Hobil dardga to‘la yuragiga malham izlaganday paypaslanib, qip-qizil sigaret qutisini yana qo‘lga oldi. Shoshilmay chekishdan bir donasini lablariga qistirdi. Otam va Qalqonov muallim bahsni tezroq yakunlashga undaganday ketma-ket, uzun-qisqa homuza tortishdi.

– Demak, adabiyotning og‘ir yo‘lidan ketibsiz-da, – deb qo‘ydi Ulash aka og‘ziga bir dona sho‘rdanakni tashlab, qars-qurs chaqar ekan».[1]

Luqmon Bo‘rixonning «Jaziramadagi odamlar» romanidan olingan yuqoridagi nutqiy aktda qo‘llangan kinoyaning mazmuni shundan iboratki, Shunqor Hobil o‘zini adabiyotning fidoyisi, buyuk yozuvchi, dunyoda undan boshqa iste’dodli adib yo‘q, boshqa yozuvchilar oson yo‘lni tanlashgan, u esa og‘ir mavzularda ijod qiladi deb hisoblaydi. Uning o‘zini maqtashini eshitaverib ensasi qotgan tinglovchilardan Ulash aka «Demak, adabiyotning og‘ir yo‘lidan ketibsiz-da», - deb kinoya qiladi. Ushbu jumlada kinoyani yuzaga chiqishini ta’minlagan unsur bu – «og‘ir yo‘l» so‘z birikmasi bo‘lib, metaforik ma’no ko‘chish yo‘li orqali kinoyaviy mazmun ifodalanmoqda. Shuningdek, keltirilgan nutqiy vaziyatda noverbal vositalar – og‘ziga bir dona sho‘rdanakni tashlab, qars-qurs chaqishi – adresantga nisbatan e’tiborsizlik, hurmatsizlik, salbiy munosabatni ifodalamoqda va kommunikativ maqsadning amalga oshishiga xizmat qilmoqda. Quyida yuqorida keltirilgan nutqiy vaziyatning davomini ko‘rib chiqamiz:

Shunqor Hobil «ko‘rib turibsiz-ku» deganday yelka qisib, peshona tirishtirdi. – Shuytib... qo‘ldan kelganicha yozayapmiz, – dedi u birozdan so‘ng chala chekilgan sigaretini tag‘in kuldon piyolaga bosib. – Lekin mashaqqatlarim o‘z mevasini berayapti. Adabiyotimizda urush psixologiyasi yaratildi. Umuman dunyo adabiyotida urush psixologiyasini yarata olgan uchta adib bor, Xeminguey, Tolstoy va men.

– Xayriyat-e, – beixtiyor og‘zidan otilib chiqdi otamning. – Insofi bor jiyanning, anovi ikki dardisarni sherik qilibdi.

Shunqor Hobil mezbonning qochirmasini tuzukroq eshitmay qoldi, shekilli, parishonlik bilan g‘udrandi:

– Ha, shunday, shunday...

Qalqonov muallim va Ulash aka taajjub to‘la ko‘zlari bilan bir-biriga baqraygancha qarab qolishdi. Hatto agronom-shoir hammalarini hang-u-mang qilib tashlagan buyuk da’volar mehmonning og‘zidan chiqqaniga shubhalanganday kishi bilmas xontaxta ostiga ko‘z tashladi.[2]

Yozuvchi o‘ta maqtanchoq: o‘zbek adabiyotida birinchilardan bo‘lib urush psixologiyasini yaratdim deb g‘ururlanadi va o‘zini Tolstoy, Xemingueylar bilan bir qatorga qo‘yadi. Adabiyotga doir bu kabi buyuk da’volarni eshitib turgan adresatlar uning yana ikki adibni sanab o‘tganini eshitib «xayriyat-e, insofi bor jiyanning, anovi ikki dardisarni sherik qilibdi» deya kinoya qiladi. Ya’ni faqat o‘zini maqtamasdan yana ikki kishini qo‘shibdi deb piching qiladi. Vaholanki, u o‘zi bilan bir qatorda sanayotgan adiblar jahon adabiyotining eng mahoratli yozuvchilari bo‘lib, Shunqor Hobilga ularga tenglashishga yo‘l bo‘lsin.

Kulaman qotib-qotib, so‘ng qitmirlik qilaman.

–Sizdan iltimos, domla, Navoiyni uylantiring. Bir qilmagan ishingiz shu qoldi. Tushunaman, tirikchilik, Navoiy ijodi allaqachon tijoratga aylandi. Ammo insof ham qolmabdi sizlarda, shuncha navoiyshunos bo‘lsa-yu, uylantira olmasanglar, bir yetim kabi bilib, bu nima degani? Qanday jamiyatda yashayapmiz? Bir so‘mdan yig‘salaring ham, million bo‘ladi.

Domla o‘ylanib qoladi. Qonagan burnini silaydi. Menga sergak, ko‘z ostidan qarab qo‘yadi. Keyin g‘alati ovozda kulib yuboradi.

–Yo‘q... ha... yo‘q... ha.. ha... to‘g‘ri aytding, shu masalani rektorga aytaman, u ham qarab turmas. Axir bitta katta institutni yeb yotibdi.[3]

J.Jovliyevning «Qo‘rqma» romanida kinoyalar qahramon xarakterini va individual xususiyatlarini, qahramonlar o‘rtasidagi konfliktni ochib berishga xizmat qiladi. Yuqoridagi nutqiy aktda adresant Navoiyning hayotini va ijodini daromad manbayiga aylantirib olgan «domla»siga «Navoiyni uylantiring» deb kinoya qiladi. So‘zlovchi bu gaplarini kulib turib, xuddi xayrixohlik ohangida aytsa-da, uning ostida achchiq zaharxanda yotibdi. Chunki domla va unga o‘xshagan «olim»lar Navoiy hayoti va ijodini tijoratga aylantirib yuborishadi, uni o‘zlari xohlagancha zamonga va mafkuraga moslab talqin qilishadi, hayotini, tarixiy

[1] Luqmon B. Jaziramadagi odamlar. – Toshkent: Oltin qalam, 2023. – B. 300.
[2] Luqmon B. Jaziramadagi odamlar. – Toshkent: Oltin qalam, 2023. – B. 300.
[3] Jovliyev J. Qo‘rqma. – Toshkent: Asaxiybooks, 2020. – B. 169.

ma'lumotlarni o'zgartirishadi. Bundan jahli chiqqan so'zlovchi hech qachon uylanmagan Navoiyni sizlar uylantirib ham qo'ya olasizlar deb achchiq kinoya qiladi. Ushbu diskursiv vaziyatda kinoya adresantning kommunikativ intensiyasi – yashirin tanqid qilishga xizmat qilmoqda.

Yuqorida tahlil qilingan parchalardan ko'rinib turibdiki, kinoya diskursda so'zlovchining o'z niyatini implitsit shaklda ifodalashga yordam beradi, nutqning emotsional-ekspressivligini ta'minlaydi. Agar so'zlovchi ifodalamoqchi bo'lgan fikrini kinoya qilmasdan oddiy shaklda ifodalasa, undagi ta'sirchanlik, emotsional-ekspressivlik yo'qolgan bo'lardi. Shuningdek, kinoya kommunikativ intensiyani amalga oshirishda qo'llaniladigan nutqiy taktikalardan biri bo'lib ham xizmat qiladi. Ya'ni nutqiy muloqotda kimnidir ochiqdan ochiq tanqid qilish, aybini aytishdan ko'ra buni yashirin tarzda kinoya qilib aytish samaraliroq va muloqot ishtirokchilari o'rtasida konflikt yuzaga kelishini oldini oladi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kinoya nutqiy akti so'zlovching o'z fikrlarini va shaxsiy munosabatini ifodalashda eng maqbul va samarali vositalardan biri, uni o'rganish esa shu til egasining dunyoqarashi, fikrlash tarzini o'rganishda muhim hisoblanadi.

Resume. This article talks about speech acts, the history and types of their study, calculated from the main objects of pragmalinguistics; the ironic act of speech, which expresses human feelings and personal attitude, its expressive and discursive properties, and the communicative function of irony in artistic discourse.

Резюме. В данной статье рассматриваются речевые акты, история и виды их изучения, исчисляемые из основных объектов прагмалингвистической науки; иронический речевой акт, выражающий человеческие чувства и личностные установки, его выразительные и дискурсивные особенности, а также коммуникативная функция иронии в художественном дискурсе.